

„...én igazából közvetítő szerepet is vállalok”

Beszélgetés Fata Mártával

Fata Márta a Tübingenben működő Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde kutatóintézet munkatársa. Fő kutatási területe a magyarországi németiség története a 18. században. Legfontosabb munkái: Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500–1700 (2000); Migration im kaiserlichen Staat Josephs II. Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen, Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790 (2014)

Melyek személyes életutad legfontosabb állomásai?

Pécsett születtem 1959-ben, s a mai napig nagyon szeretem ezt a várost, figyelem változásait. Olyan családban nőttem fel, ahol a Tolna megyéből származó édesapám magyarnak vallotta magát, míg édesanyám egy baranyai faluból való sváb volt. Én mind a két családi ágból merítkeztem, s míg a város a magyar környezetet jelentette, a falu a sváb miliőt. Számomra ez a kettősség mindig nagyon fontos volt, nagyon jól éreztem magam, és lubickoltam benne. Otthon szüleimmel magyarul beszélünk, de édesanyám és nagymamám csak svábul beszéltek egymással, a nagymama nem is tudott igazán jól magyarul. Sváb népviseletben járt, mind a mai napig hordom a viselethez tartozó vállkendőjét. Viszem, hordom, használom az efféle kis tárgyakat, hozzátartoznak a mindennapjaimhoz. A családon belüli kettősség jellemzője volt az is, hogy édesapám polgári környezetből jött, édesanyám pedig egy szegény parasztcsaládból. Valószínűleg a nyelvi és kulturális különbségek tettek fogékonnyá a történelmi dolgok iránt. A családon belül mindig is szívesen meséltek családi történeteket, de a családi körön kívül bizonyos témák – különösen édesanyám oroszok általi elhurcolása – tabuk voltak. Édesanyámat huszonkét éves korában az orosz megszálló csapatok három évre kényszermunkára vitték a Szovjetunióba – minden sváb falunak ki kellett állítania egy kontingenst, függetlenül az egyes lakosok politikai hitvallásától. Édesanyámat mindig nógattam, hogy írja le, amit tud, amire emlékszik, de az orosz fogságnál megállt az írással. Időnként rémálmai voltak, később súlyos egészségi problémái is adódtak abból, hogy próbálta ezeket az emlékeket visszafojtani magában.

Édesanyám és a nagymama igyekeztek velem is svábul beszélni, de mivel az általános iskola magyar volt, én nem akartam svábul tudni. Német nemzetiségi gimnáziumba jártam Pécsett, akkor már persze nagyon szerettem volna jól megtanulni németül. Amikor érettségiztem, még létezett az a gyakorlat, hogy teljes felsőfokú képzésre lehetett jelentkezni az NDK-ba, így kerültem 1977-ben a greifswaldi egyetemre, ahol német és történelem szakos tanári diplomát szereztem. Az NDK számomra megdöbbentően maradi, konzervatív és zárt világ volt. Különösen hidegnek és ridegnek tűnt az a kis város messze északon. Bánkódtunk is, hogy nem Berlinbe vagy Lipcsébe kerültünk. A tanulmányok során azonban gyorsan ki-

derült, hogy szerencsések voltunk a greifswaldi egyetemmel, ahol a történelmet ideológiailag kevésbé megszürt módon tanították. Greifswaldban mindig tanítottak olyan professzorok is, akik, úgymond, büntetésből kerültek oda. Tanáraink voltak többek között Johannes Schildhauer és Konrad Fritze, a Hansa városok kutatói, vagy Herbert Langer, a harmincéves háború elismert kutatója, akinek könyve, a *Hortus bellicus* nemzetközi sikert aratott. Mindhárman fontosnak tartották a gazdasági, szociális és művelődéstörténeti fejlődés vizsgálatát. Csak az órákon kívül, a személyes beszélgetések során nyíltak meg jobban előttünk, magyar diákok előtt. Persze mi is óvatosak voltunk, mert hamar rájöttünk, hogy minden szemináriumi csoportban volt egy német rendőrségi jelentő.

A szakdolgozatomat német irodalomból írtam a középkori misztériumjátékokról. Viszszapillantva látom, hogy messze otthontól nagyon gyorsan felnőtté váltunk, ami hasznos volt, akárcsak a német nyelv elsajátítása. Nagyon gyorsan meg kellett jól tanulni a nyelvet. Az első hónapokban még úgy ültem az előadásokon, mintha azok kínai nyelven folytak volna, az iskolai nyelvtudással nem sokra mentem. De két-három hónap után kezdett kinyílni a fülem a német nyelvre. Magyar társaim többsége is sváb családból származott, nagyon gyorsan megtaláltuk egymással a hangot. Többen közülük középiskolai tanárok lettek, például Baján, az ottani német iskolacentrumban, mások Németországban élnek.

1981-ben visszajöttem Magyarországra, nagy nehézségek árán sikerült elhelyezkednem tanárként Pécsen a Széchenyi Gimnáziumban. Akkoriban még működött a városban egy német nemzetiségi rádióadás, amelynek készítőivel felvettem a kapcsolatot, eljárógtunk a tanítványaimmal oda, műsorokat készítettünk, ami számukra nagy motivációt jelentett a nyelvtanulásban. A stúdió vezetője egy év után áthívott a rádióhoz dolgozni. Nagyon szerettem a szerkesztő-riporter munkát. Sokfelé jártam az országban, sok faluba és családhoz jutottam el, sokféle élettörténetet hallgattam. Figyeltem, hogy az emberek hogyan élnek, és mit jelent számukra a német nemzetiségi lét. Közben elvégeztem a MUOSZ újságíró iskoláját is. Rózsa Gyula kritikus és Tamás Pál szociológus óráira és a velük való beszélgetésekre mind a mai napig szívesen gondolok vissza. A rádiónál eltöltött évek után azonban úgy éreztem, ez a munka már nem elégíti ki. A magyarországi németek történetével kapcsolatos kérdések mindig foglalkoztattak, ezért megpályáztam a Konrad Adenauer Alapítvány egyik ösztöndíját, így kerültem az NSZK-ba a freiburgi egyetemre, ahol doktori tanulmányokat folytattam.

Egy német újságíró ajánlotta figyelmembe Gottfried Schramm professzort, aki egyedülálló módon az Újkori Történelem és a Kelet-Európa Történelme Tanszék vezetője volt 1994-ig a freiburgi egyetemen. Széles tudással és érdeklődéssel rendelkezett. Albániától Finnorszáig, az Orosz Birodalomtól az Osztrák–Magyar Monarchiáig és a reformációtól az 1917. októberi orosz forradalomig minden terítékre került az előadásain, szemináriumain és a kollokviumokon (és persze az azokat követő közös sörözéseken). Akarva-akaratlanul is arra nevelt bennünket, hogy igyekezzünk minél szélesebb összefüggésekben gondolkodni, kérdéseket feltenni, sohasem megelégedni a már látszólag megoldott dolgokkal. A Freiburgban eltöltött négy év nagyon kiszélesítette a látásmódomat, és persze igyekeztem bepótolni az NDK-beli történelemszűrés hiányosságait.

A Bleyer Jakabról készített doktori disszertációm 1991-ben védtem meg. Bleyer kiváló germanista volt, s egyben az első nemzetiségi miniszter 1919–1920-ban, majd 1926-tól parlamenti képviselő. Miniszterként a történelmi Magyarország egységéért, parlamenti képviselőként a nemzetiségek jogaiért küzdött. Eközben igyekezett az egymástól földrajzilag és társadalmilag elszigetelten élő magyarországi németeket nemzetiségi csoporttá kovácsolni: újságot, folyóiratot és művelődési egyesületet alapított, diákjait is magyarországi német témák kutatására „állította rá”. Amikor Freiburgban elkezdtem a témával foglalkozni, Ma-

gyarországon többen igyekeztek lebeszélni róla, így Tilkovszky Lóránt is. A magyarországi németek kutatását Magyarországon, különösen a 20. századi eseményeket, még akkor is, ha azok nem tartoztak is kifejezetten a tabutémák közé, csak negatív előjellel volt ildomos megközelíteni. A kutatás során viszont számomra Bleyerről épp az addig elhallgatott politikus képe bontakozott ki, aki a magyar és magyarországi német sorsközösség elkötelezett híve volt.

Nem sokkal azután, hogy doktoráltam, a baden-württembergi Tübingenben 1987-ben alapított intézet, az Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde pályázatot írt ki. Az intézmény a dunai svábok, azaz a történelmi Magyarországon élő, illetve élt németek történelmével és kultúrájával foglalkozik, s a pályázat keretében történezt kerestek. Pályáztam, és megkaptam az állást, 1991-től az intézetben dolgozom.

Hogyan jellemezhető az intézet kutatási profilja?

Az intézetet – amely nem a tübingeni egyetemen létesített intézetek egyike, bár a mindenkori vezetője mindig tanszékvezető professzor – közvetlenül Baden-Württemberg belügyminisztere felügyeli. Ennek oka az, hogy az 1945 után kitelepített svábok nagy része, körülbelül 140 000 ember a mai Baden-Württembergbe került, s ügyeiket a belügyminisztérium kezelte (más tartományokban más volt a helyzet). A kelet-európai országokból mintegy 12 millió kitelepített, otthonából elűzött, illetve elmenekült német integrációja a háború utáni NSZK-ban fontos kérdés volt, amelyet az 1953-ban született szövetségi törvény (§ 96 BVFG) is igyekezett elősegíteni. Ezen a törvényen alapszik az egyes (szudéta, balti, magyar stb.) német csoportok történelmének és kultúrájának intézményes kutatása. A tübingeni intézetnek mindössze öt munkatársa van, öt különböző kutatási területtel, amelyből kettő történelmi jellegű. Én a korai és újkor témákkal foglalkozom, kollégám a 20. századi kitelepítésekkel, deportálásokkal, integrációval. Rajtuk kívül egy irodalomtörténész, egy történelmi demográfus és egy településtörténettel foglalkozó kutató alkotja még az intézetet. E széles kutatási profilon belül mi magunk határozzuk meg aktuális projektjeinket. Az intézet feladata a kutatáson kívül a dokumentáció, ezért a gyorsan bővülő könyvtár mellett rendelkezünk egy levéltárral, valamint térkép- és képtárral is. Földrajzi tekintetben Magyarország mellett Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia és Horvátország tartozik munkánkhoz, ezen országok egyetemeivel és kutatóhelyeivel vannak intézményes vagy személyes kapcsolataink is.

Hogyan formálódott tovább tudományos érdeklődésed?

A korai kutatása az intézetbe való kerüléssel vált feladatommá. A kiírt pályázat szerint a 18. századi Magyarországra való német betelepülést kellett vizsgálnom. Ezért a kérdésem az volt, melyek voltak a ki-, illetve bevándorlás motívumai, kik és miért vették az irányt Magyarország felé. Kutatásaimat emellett hamar kiterjesztettem a német–magyar migrációs kapcsolatokra, hiszen sok esetben nem lehet elkülöníteni a vándorlási formákat egymástól. Egy Magyarországot járó német céhlegényből gyorsan válhatott letelepülő. Így a 18. századi bevándorlók sem csak a paraszti rétegekből jöttek, akadtak köztük polgárok, diákok, értelmiségiek is. Akkor fedeztem fel magamnak, hogy a történelmi migrációkutatás módszereivel mi mindent lehet kutatni. Az alapkérdés továbbra is az volt, hogy mi mozgatta az embereket a két terület között, de elkezdtem vizsgálni mind a kibocsátó, mind a befogadó területet, mert a vándormozgások csak területi kölcsönhatásban vizsgálhatók. A kivándorolni szándékozó ugyanis nem véletlenül választott célterületet. Döntő volt, hogy mit várt el és mit nyújtott a befogadó ország, mint ahogy az is lényeges volt, hogy egy ország

miért és honnan akart bevándorlókat szerezni. Egyik érdekes és elhanyagolt területe a történeti migrációkutatásnak, hogy honnan és mit tudtak az emberek a saját országhatáraikon túl lévő világról. Az már ismert, hogy a paraszti világ egyáltalán nem volt olyan zárt, mint ahogy azt a szakmunkákban még gyakran olvassuk. A török világ során már sok hír eljutott a német birodalmi falvakba is, hisz a birodalmi kerületek katonákat és papokat is küldtek a magyar–török frontra, akik azután hazavitték az információkat. Vagy amikor például az 1840-es évek elején Stephan Ludwig Roth az erdélyi szászok nevében Württembergben kivándorlókat toborzott, Tübingenben tanuló szász diákokra bízta a kivándorlási „irodát” és az Erdélyről szóló brosrák megírását.

Az utóbbi években elsősorban a II. József alatti bevándorlással foglalkoztam, amely szinte kizárólag kincstári területekre irányult. Nem egy tradicionálisan lineáris és eseménytörténeti szempontú összefoglalás volt a célo, hanem igyekeztem a német bevándorlást a Habsburg Monarchia kereteibe integrálni. A telepítést ugyanis először Galíciában indították meg, s célja a mezőgazdaság fejlesztése és agrárreformok elindítása volt. Az eredetileg kis mértékűre és csak Galíciára tervezett bevándorlás – elsősorban a II. József által biztosított vallási és anyagi feltételek miatt – olyan nagy volumenűvé vált, hogy a jelentkezőket Magyarországra irányították át. Az osztrák kameralista politika egyrészt nem akart lemondani a mintegy 40 000 főt számláló munkaerőről, amelyet Magyarországon telepítettek le, másrészt II. József a bevándorlókkal akarta Magyarországon is beindítani a tervezett agrárreformokat, amelyek a feudális köteleket lazították volna. Ezzel a vizsgálattal sikerült azt a máig hangoztatott tézist megdönteni, hogy a 18. század végén is azért kellett telepíteni, mert egyes területeken nem élt megfelelő számú népesség. Bukovinának és Erdélynek a kutatásba való bevonásával nemcsak a különböző folyamatos ki- és bevándorlási folyamatokat sikerült megismerni, hanem azt is, hogy II. József eddig sokat hangoztatott összbirodalmi egységesítő politikája igenis számításba vette a különbségeket, még ha időnként rosszul is értelmezte azokat.

Hogyan szólnak jelenlegi kutatási terveid?

Különösen három dolog foglalkoztat. Az első az a verseny, amely a 18. század közepétől Európában a német kolonistákért folyt. A Habsburg Monarchiával egyidőben ugyanis Poroszország, a cári Birodalom, Spanyolország és több más ország is folytatott toborzást a déli és nyugati német tartományokban.

A második az emlékezetkutatás. A II. József korabeli telepítéspolitikai kutatása során sok kolonistalevél került a kezembe, amelyeket Magyarországon letelepülők írtak az otthon maradt rokonaiknak és ismerőseiknek. Ezekben a levelekben a bevándorlók saját magukat nem „kultúrpiónír”-ként látják, ahogy az a 19. század második felében és a 20. század első felében készült irodalmi és történeti munkákban olvasható. Ez a nyilvánvaló különbség vezetett el annak a vizsgálatához, hogy hogyan őrződött meg a kolonisták utódaiban a betelepülés emléke. Kiderült, hogy a német falvak a 19. századtól színjátékok, felvonulások, kiállítások formájában kezdtek megemlékezni a bevándorlásról, ami erősítette identitásukat. Egyébként ma is ennek vagyunk tanúi Magyarországon, ahol a kitelepítési emlékművek mellett bevándorlási szobrok sora jelenik meg.

A harmadik témakör a felekezetkutatás. A történeti irodalom régi tétele az is, hogy a német bevándorlók mind katolikusok voltak – ez sem igaz. Tolna megyében már az 1720-as években léteztek német evangélikus falvak, II. József uralkodása alatt pedig vallási toleranciájának köszönhetően további evangélikus, sőt református német bevándorlók is érkeztek. A bácskai protestáns német enklávét vizsgálata azért nagyon érdekes, mert ott evangélikus és református közösségek éltek egymás mellett, akik ráadásul nagyon gyorsan, már a 19.

század elején belső migrációs folyamatot indítottak el, újabb és újabb településeket, illetve közösségeket létrehozva, és ötven éven belül egy négylépcsős folyamat során eljutottak egészen Boszniába. Nagyon érdekel, hogyan kapcsolódik össze felekezet és migráció.

Ezek a felekezeti kutatások egyébként egy nagyobb projekt részét képezik. 2008-ban Luther-évtized kezdődött Németországban a reformáció 500. évfordulója alkalmából. A záróévig, 2017-ig minden évet külön tematikának szentelnek: Luther és a hitvallások, Luther és a biblia, Luther és zene stb. Nemcsak az egész program, de a tudományos konferenciák és kötetek is nagyon erősen Németországra koncentrálnak. Ezért Anton Schindling professzor úrral, aki a tübingeni egyetem kora újkori tanszékének volt mostanáig a vezetője, elhatároztuk, hogy elindítunk egy konferenciasorozatot, mely megvizsgálja, hogy a két meghatározó személyiség, Kálvin és Luther milyen hatást gyakorolt Magyarországra és Erdélyre. Kálvinnal kezdjük, s a kötet (*Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*) teljesen váratlanul nagy sikert aratott Németországban, rövid időn belül második kiadást élt meg. Európában és Európán kívül is igen kedvező volt a fogadtatás. Remélem, a következő, 2012-ben szervezett konferencia még meg nem jelent kötete is, amely Lutherrel foglalkozik, hasonlóan eredményes lesz. 2013-ban szerveztünk a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel közösen egy harmadik konferenciát is a tridenti zsinat 450. évfordulója alkalmából, amely a katolikus megújulást, illetve a katolikus reform 16–17. századi történelmét vizsgálta.

Kik alkotják kutatási eredményeidet összefoglaló publikációid első számú célközönségét?

A történeti Magyarország németisége, azon belül is a svábok kutatása mind Németországban, mind Magyarországon egyértelműen a történeti kutatás periferikus témáihoz tartozik, de a német kivándorlás, illetve bevándorlás mind itt, mind ott a saját nemzeti történelem része, ezt igyekszem mind tudományos, mind ismeretterjesztő jellegű előadásaimban hangsúlyozni. Németországban persze Magyarország is perifériának számít, ezért nehéz felkelteni a téma iránt a figyelmet. De nem is várok magától értetődő érdeklődést a német kollégáktól. Igyekszem a témáimmal kapcsolódni az ő kérdéseikhez, így felhívva az egymáshoz sok szállal kapcsolódó német és magyar történelmi és kulturális fejlődésre a figyelmet. Én igazából közvetítő szerepet is vállalok. Miután ismerem valamelyest a magyar történelmet s kultúrát, valamint ismerem egy kicsit a német történelmet és kultúrát, tudok a kettő között közvetíteni: képes vagyok bizonyos kérdéseket Magyarországról megvilágítani a németek számára, illetve ugyanezt tenni a másik irányba, bár ez utóbbi még kevésbé működik. Ennek talán nyelvi oka van, hiszen minden, amit írok, német nyelvű, s ez eleve behatárolja az olvasóközönséget.

De kutatási eredményeimet az oktatói tevékenységen keresztül is közvetítem. Habilitált történészként tagja vagyok a tübingeni egyetemi fakultásnak, és kötelességem minden félévben előadásokat és szemináriumokat tartani. Saját kutatási témáimon kívül igyekszem más témákkal is az intézetünkbe csábítani a diákokat. Így utoljára Délkelet-Európa 16–20. századi történetéről tartottam három szemeszteren keresztül előadást, a következő félévben a cigányság történetéről fogok szemináriumot vezetni, aminek nagyon örült a Történeti Intézet vezetősége, és a szemináriumot „általános etikai értékkel rendelkező program”-nak minősítették. Nincsenek rossz tapasztalataim a német diákok érdeklődését illetően, csak meg kell találni azokat a pontokat, ahol kapcsolódni tudnak az adott témához.

Mennyire intenzívek a magyarországi szakmai kapcsolataid?

Természetesen vannak szakmai kapcsolataim, például irodalomtörténészekkel Debrecenben, történészekkel Budapesten és Pécsen – ezek közül sok személyes és szinte baráti jellegű. Kisebb projektek keretében rendszeresen együtt dolgozunk. Említhetem például újabban a 2013-ban megjelent kötetet *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff* címmel, amelyben segédszerkesztőként kértem fel magyar kutatókat vallási emlékhelyekről szóló tanulmányok írására. Vagy szintén 2013-ban *Melioration und Migration* címmel szerveztem Tübingenben konferenciát arról, hogy milyen kölcsönhatásban álltak a telepítések és a mocsárlecsapolások, és hogyan változott ennek tükrében a táj a 18–19. században a Habsburg Monarchiában, Brandenburg-Poroszországban és további kisebb német tartományokban, összehasonlító perspektívában. Ez is jó alkalmat teremtett magyar kutatók meghívására Budapestről, Pécsről és Szegedről.

Budapest, 2013. december 11.

A beszélgetést készítette: DEÁK ÁGNES